

# The Greek Review of Social Research

Vol 33 (1978)

33-34



**Η έννοια, η γένεση και η εξέλιξη του οικισμού μέσα από την ετυμολογική εξέλιξη και ερμηνεία των σχετικών λέξεων**

Γεώργιος Σαρηγιάννης

doi: [10.12681/grsr.320](https://doi.org/10.12681/grsr.320)

Copyright © 1978, Γεώργιος Σαρηγιάννης



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

**To cite this article:**

Σαρηγιάννης Γ. (1978). Η έννοια, η γένεση και η εξέλιξη του οικισμού μέσα από την ετυμολογική εξέλιξη και ερμηνεία των σχετικών λέξεων. *The Greek Review of Social Research*, 33, 371–382. <https://doi.org/10.12681/grsr.320>

# ή έννοια, ή γένεση και ή εξέλιξη του οικισμού μέσα από την έτυμολογική εξέλιξη και έρμηνεία των σχετικῶν λέξεων

του  
Dr. Γ. Σαρηγιάννη

*‘Αρχιτέκτονα-Πολεοδόμου*

## α. εισαγωγή

‘Η ιστορική έρευνα, ιδιαίτερα εκείνη που αναφέρεται σέ πρώτες εποχές της ανθρώπινης κοινωνίας, δέν βασίζεται πάντοτε μόνο στις μαρτυρίες των ιστορικών κειμένων και τά άποτελέσματα των ανασκαφῶν.

Πολλές φορές, συγκριτικές έρευνες για μία εποχή ή περιοχή, δίνουν στοιχεία που φωτίζουν άλλους χώρους, όταν είναι γνωστή ή νομοτέλεια της εξέλιξέως στη μία ή στην άλλη περίπτωση.

‘Ακόμη, μία σειρά επιστημῶν ρίχνουν φῶς σέ περιοχές της γνώσεως, που μέχρι τώρα έρευνῶνταν μόνο μέ την έρμηνεία άρχαίων κειμένων και τήν άρχαιολογική σκαπάνη, και αυτό είναι πιο έντονο στην προϊστορία, δεδομένου ότι οι γραπτές ιστορικές πηγές είναι μάλλον μονόπλευρες (έντεταγμένες στήν κοινωνική κοσμοθεωρία που έπεκράτησε στήν άρχαία δουλοκτητική κοινωνία), ενώ παράλληλα τά ιστορικά συμβάντα έχουν μυθοποιηθεί και άποθηθεί στό επίπεδο της μυθολογίας και του συμβολισμού.<sup>1</sup>

Τέτοιες επιστήμες, εκτός προφανῶς από την κοινωνιολογία και τήν πολιτική οικονομία που θεμελιωδῶς έρευνῶν ατές τίς συγκριτικές έννοιες, είναι και ή γλωσσολογία που χρησιμεύει στήν προκειμένη περίπτωση σάν κλειδί έρμηνείας είτε της μυθολογίας, είτε της έρμηνείας των έθιμων (εκτός από τήν κλασική χρήση της στήν έρευνα συγγενείας και προελεύσεως των διαφόρων έννοτήτων).

Πέρα από τίς συγκριτικές όμως έρευνες που προαναφέρθηκαν, μπορεί και πρωτογενῶς ή έτυμολογία των λέξεων νά δώσει έρμηνείες πάνω σέ άρχηγones σημασίες των έννοιῶν που έρευνῶνται, ὅπως και στήν εξέλιξή τους,<sup>2</sup> μέ προφανή συνέπεια τήν

1. Είναι χαρακτηριστικό ότι έχει διασωθεί μεγάλο μέρος από τό έργο π.χ. του Πλάτωνα και του ‘Αριστοτέλη, ενώ από τόν Δημόκριτο, ‘Επίκουρο, Ξενοφάνη, και τούς λεγόμενους «προσωκρατικούς» μόνο ελάχιστα άποσπάσματα, κι αυτά σέ έργα «σηηλιτευτικά» γι’ αὐτούς. ‘Ακόμη, οι κύριες συστηματικές πηγές της Μυθολογίας, επί παραδείγματι, είναι ή «βιβλιοθήκη του ‘Απολλόδορου», ὅπου όμως εκτίθεται ή άρχαία μυθολογία, ὅπως είχε διαμορφωθεί τόν 2ο μ.Χ. αἰ. (δεδομένου ότι άμφισβητεῖται ότι είναι έργο του ‘Α.). ‘Αν ὅμως θελήσει κανείς νά φτάσει στίς κοινωνικές και ιστορικές ρίζες, θά πρέπει νά έρμηνεύσει τόν ‘Ησίοδο, τόν ‘Ομηρο και τό πολύ-πολύ τόν Αισχύλο.

2. ‘Αναφέρονται χαρακτηριστικά για τήν ιστορική έρευνα που βασίζεται σέ τέτοιες πολύπλευρες θεωρήσεις, οι Κορδάτος και Thomson.

‘Ο πρώτος υπέθεσε ότι τά ‘Ομηρικά έπη ήταν παλιά ιερατικά χρονικά, γραπτά, τά ὁποία δημοσίευσε σέ δημοτική γραφή ὁ ‘Ομηρος και οι ‘Ομηρίδες. Μέ βάση αὐτή τήν υπόθεση που έγινε τό 1938, προέβλεψε τήν ελληνική γλώσσα της γραμμικής Β’, πράγμα που άπέδειξαν οι Ventris-Chadwick τό 1953. ‘Η υπόθεση Κορδάτου βασίστηκε πάνω στη συγκριτική κοινωνιολογική θεώρηση του ‘Ομηρικού προβλήματος (Γ. Κορδάτου, «‘Ομηρος και ‘Ομηρικά έπη» εισαγωγή στήν έκδοση και μετάφραση της ‘Οδίσσειας, έκδ. Ι. Ζαχαρόπουλου, ‘Αθήναι 1939, και αναλυτικότερα,

ἱστορική ἀναδιόφηση αὐτῶν τῶν ἴδιων τῶν ἐννοιῶν σέ βάθος.

### β. ἡ ἔρμηνεία τῆς ἔννοιαι τῆς πόλεως

Στὴν προκειμένη περίπτωση, ὁ στόχος εἶναι νὰ ἐρμηνευθεῖ ἡ μορφή καὶ ὁ ρόλος τοῦ ἀρχέγονου οἰκισμοῦ, στὶς πρῶτες φάσεις τῆς ἐμφανισέως του. Αὐτὸ γίνεται μὲ δύο ἄξονες:

- α. Μὲ τὴν ἀρχική ἐρμηνεία τῶν λέξεων πού σέ κάποινα ὑστερότερη ἐποχὴ οἱ ἐννοίαι τους ἀναφέρονταν στὴν κατοικία καὶ τὴν πόλη ἢ τὴ δομὴ γενικά τῆς ἀρχέγονης κοινωνίας.
- β. Μὲ τὸν συσχετισμὸ τῶν λέξεων μὲ τίς κοινές ρίζες τους, καὶ τὴν ἐρμηνεία τῶν κοινῶν αὐτῶν (καὶ ἀρχέγονων) ριζῶν μέσα ἀπὸ τὸν συσχετισμὸ τῆς σημασίας πού εἶχαν τότε καὶ πού ἐξελιχθῆκαν ἀργότερα.

Πέρα ἀπὸ τὰ παραπάνω, ἡ ἐξέλιξη αὐτῆ καθ' ἑαυτὴ μῆς λέξεως (καὶ τῆς ἐννοίας τῆς, ἐπομένως) μᾶς ὁδηγεῖ σέ συμπεράσματα γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἔννοιαι πού περιγράφει. Γι' αὐτὸ, ἔγινε ἀρχικά ἀνάλυση τῆς ἐτυμολογίας βασικῶν (ἀρχέγονων ἢ ἀρχαίων) ὄρων πού ἀναφέρονται στὴν πόλη, καὶ γενικότερα στὴν ἀνθρώπινη οἰκηση (οἶκος, φυλὴ, γένος, αὐλή, ἐσχάρη, ἄστν, ἐστία, πόλις, κόμη, οἴη, κ.ἄ.).

Μὲ τὴν ἀναγαγὴ τῶν λέξεων στὶς ἀρχέγονες ρίζες τους εἴχαμε ἀκριβῶς τὴν εἰκόνα τῆς πρωτόγονης κοινωνίας καὶ τοῦ πρώτου οἰκισμοῦ (=ἡ οἰκηση σάν χώρος ἐνὸς γένους καί, πρωιμότερα, σάν χώρος μιᾶς οἰκογένειας κοινή).

Στὴ συνέχεια, ἔγινε ἕνας παραλληλισμὸς τῶν δύο φάσεων τοῦ πρωτόγονου οἰκισμοῦ καὶ ἰδιαίτερα στὸ πέρασμά του ἀπὸ τὴ μητριαρχικὴ γενναρχικὴ κοινωνία στὴν πατριαρχικὴ καὶ στὴν κρατικὴ ὀργάνωση τοῦ δουλοκτητικοῦ συστήματος. Ἐτσι, χωρίστηκαν οἱ λέξεις πού ἐννοιολογικά (καὶ ἐτυμολογικά) ἦταν ἀρχαιότερες ἀπὸ ἐκείνες πού ἐμφανίστηκαν ἀργότερα, πολλές ἀπὸ τίς ὁποῖες δὲν ἐμφανίζονται κἂν στὸ Ὅμηρο, ὅπως λ.χ. ἐστία, κόμη, οἴη. Τέλος, παρατίθενται οἱ ἴδιαι λέξεις μὲ τὴ σημασία πού ἀπέκτησαν ἀργότερα, ἀκριβῶς μὲ τὴν πλήρη πλέον μεταλλαγὴ τῆς δομῆς τῆς πρωτόγονης κοινωνίας στὴν ἀρχαία, τῶν κλασικῶν π.χ. χρόνων.

«Νέα προλεγόμενα εἰς τὸν Ὅμηρον», Ἀθῆναι 1940, β' ἐκδοσι: Ἐκδ. 20ῆς Αἰῶνος, Ἀθῆναι 1956).

Ὁ δεύτερος χρησιμοποιεῖ τὴν ἐτυμολογικὴ ἐρμηνεία τῶν λέξεων, καὶ ἀναλύει τὴν ἔθνολογία καὶ τίς ἱστορικὲς πηγές, ἐπιβεβαιώνοντας τίς ὑποθέσεις πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν κοινωνιολογία καὶ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία σχετικά μὲ τὴν ἱστορία, τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση καὶ ἐξέλιξη στὸν προϊστορικὸ αἰτιακὸν χῶρον (G. Thomson, *Αἰσχόλος καὶ Ἀθῆναι*, Ἐκδ. Ὀρίζοντες, Ἀθῆναι 1954, καὶ *Τὸ προϊστορικὸ Αἰγαίον* (Ἐκδοτικὸ Ἰνστιτούτο Ἀθῆνῶν, 1956. Πρῶτες ἐκδόσεις στὰ ἀγγλικά ἀντίστοιχα 1941 καὶ 1949).

Ἀπὸ τίς νεώτερες ἐρευνες πρβλ. Μ. Sakelariou, *Peuples préhelléniques d'origo indo-européenne*, Ekdotike Athenon S.A.,

### γ. ἡ δομὴ τῆς πρωτόγονης κοινωνίας, καὶ ἡ ἀπὸ αὐτὴν ἀπορρέουσα μορφή τῶν οἰκήσεων

Ἡ πρώτη μορφή τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας ἦταν ὁμάδες ἀτόμων πού περιφέρονταν στὰ δάση ἀναζητῶντας τροφή,<sup>3</sup> καὶ πού τὸ κατάλυμά τους ἦταν ὅπου ἐβρισκαν γιὰ τὴ νύχτα ἕνα ἀσφαλές μέρος στὰ δέντρα ἢ σὲ κοιλώματα τῶν ἐδάφους.<sup>4</sup> Μιά τέτοια κοινωνία, σέ μορφή ἀγέλης, δὲν ξεχωρίζε συγγενικοῦς δεσμοῦς καὶ σχέσεις. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ἀπὸ κείνη τὴν ἐποχὴ διαμορφώνονταν ὁ Λόγος, ἢ γλώσσα, πού περιεχεῖ τίς λέξεις τίς λεγόμενες «νηπιακές» (φθόγγους ἀρχέγονους), ὅπως τὰ λεγόμενα «ἐπιφωνήματα».<sup>5</sup>

Μὲ τὴν ἐργασία, πού χρησίμευσε στὸν ἄνθρωπο νὰ ἐπιβιώσει στὶς δύσκολες συνθήκες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δημιουργήθηκε καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπικοινωνίας, τῆς συνεργασίας καὶ φυσικά καὶ τῆς ἐξελιγμένης γλώσσας. Ἡ ἀνάπτυξη, κατὰ συνέπεια, τῆς κτηνοτροφίας καὶ τῆς γεωργίας (πρῶτος μεγάλος καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας) ἀνάγκασε τίς ἀγέλες νὰ ἀναζητήσουν μόνιμη ἢ ἕστο ἡμιμόνιμη (νομαδική) κατοικία κοντὰ στὸ μόνιμο πλέον ἀγροτικὸ χῶρον παραγωγῆς. Παράλληλα, μέσα ἀπὸ διεργασίες συμπλοκῆς—ἐνστικτο αὐτοσυνητήσεως, παρατήρησης κ.ἄ.—ἀρχίζουν νὰ διαμορφώνονται οἱ συγγενικές σχέσεις μέσα στὴν ὁμάδα.

Σὲ πρώτη φάση, ἀπαγορεύεται ὁ γάμος γονιῶν τέκνων καὶ σέ συνέχεια ἀδελφῶν, καὶ σχηματίζεται ἔτσι ἡ λεγόμενη «πουνάλουανή» οἰκογένεια. ὅπου μέσα στὴν ὁμάδα ὑπάρχουν δύο ὑποομάδες ἀνδρῶν-γυναικῶν πού μπορούν νὰ ἔχουν σχέσεις μεταξύ τους, καὶ πού τὸ χαρακτηριστικὸ τους εἶναι ὅτι δὲν εἶναι ἀδέλφια.

Ἀργότερα, ἀπαγορεύτηκε καὶ ὁ γάμος μεταξύ ἐξ-ἀδελφῶν. Αὐτὸ σημαίνει μιά σειρά κλάδων μέσα στὴν ὁμάδα, πού ξεχωρίζαν ἀπὸ τίς σχέσεις γεννησέως τους (ἀναφορικά μὲ τούς γονεῖς τους, ὥστε νὰ

Athènes 1977, ὅς πρὸς τὴ διερεύνηση τῆς προϊστορίας τοῦ ἐλλαδικοῦ χῶρου μὲς τῆς ἐτυμολογίας, καὶ πού Emile Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, ed. de Minuit, Paris 1969, ὅς πρὸς τούς θεσμούς γενικά τῶν «Ἰνδοευρωπαϊῶν» (βλ. βιβλιογραφικὴ ἀνάλυση).

3. Συλλεκτικὴ οἰκονομία. Ἡ κύρια παραγωγικὴ δραστηριότητα ἦταν ἡ συλλογὴ καρπῶν καὶ ριζῶν, ἐνῶ τὸ κυνήγι ἦταν εἰκαριακὴ ἀπασχόληση.

4. J. Morgan, *Ἡ πρωτόγονη κοινωνία*, ἐκδ. Ἀναγνωστίδη, Ἀθῆναι 1960 (ἰ) (Πρώτη ἐκδ. ἀγγλ. 1923). Fr. Engels, *Ἡ καταγωγὴ τῆς οἰκογένειας, τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ κράτους*. Ἐκδ. Σύγχρονη Ἐποχὴ, Ἀθῆναι 1975 (Πρώτη ἐκδ. Ζυρίχη 1884).

5. Παράδειγμα ἡ πιθανὴ κραυγὴ συγκεντρώσεως: ai! – ai! (aj—aj) > ayō (āyēi) (IE ρίζα ag<\*ago=θῆθ, δηγῶθ), σασσοκ. agami=ἀγο, ἐλαῦνω [Παράγωγες λέξεις:ἀγείρω=συνναθροῖμαι, ἀγέλη, ἀγία, ἀγορά (=συνέλευση, συνάθροιση)]. Δὲς ἀκόμη G. Thomson, *Τὸ Προϊστορικὸ Αἰγαίον*, κεφ. XIV-2 κ.ἄ. γιὰ τὴν ἐργασιακὴ βάση τοῦ ρυθμοῦ, καθώς καὶ σχετικὸ ἄρθρο «Γλῶσσα» τοῦ Γ. Κουρμούλη στὸν συμπληρωματικὸ τόμο «Ἑλλάς» τῆς *Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαίδειας*, κ.ἄ.

βρεθεί άν υπάρχει αδελφική ή εξαδελφική σχέση). Προφανώς, επειδή ο πατέρας ενός παιδιού δέν είναι δυνατό να προσδιοριστεί μέσα στην πουναλουανή οικογένεια, ή αναφορά γίνεται μόνο στη μητέρα. Αυτό αποτέλεσε και τή βάση του Μητριαρχικού συστήματος,<sup>6</sup> μέ τή δημιουργία του γένους.

Οι λέξεις που εκφράζουν αυτές τις κοινωνικές σχέσεις, είναι ή φυλή και τό γένος.

Η φυλή προέρχεται (ΛΑΕΓ, όμοια και στό ΕΛΑΕ) από τό φύω (άρχική σημασία γεννώ, παράγω, ανάδιδω—προφανώς εξέφραζε τήν αύξηση, τήν αναπαραγωγή τών μελών τής ομάδας). Η έννοια (και αυτό δείχνει τό πόσο άρχέγονη είναι) έχει τις ρίζες της στη σανσκριτική λέξη bhavati=είμαι (μέ μεταγενέστερη μεταφορική σημασία φθάνω, αποβαίνω, εύτυχά). Η λέξη «είμαι», «ύπάρχω», από τήν παραπάνω ρίζα, εμφανίζεται σ' όλες σχεδόν τις ίνδοευρωπαϊκές γλώσσες—σανσκριτικά, παλαιά περσικά κ.ά. Είναι προφανής, αλλά και χαρακτηριστική, ιδιαίτερα στη άρχέγονη αυτή μορφή κοινωνίας και γλώσσας, ή συσχέτιση τής ύπάρξεως (είμαι) μέ τή δημιουργία-αύξηση, ή συγχώνευση τών δύο έννοιών στην έννοια τής πρώτης κοινωνικής ομάδας.

Η λέξη γένος (ΛΑΕΓ, ΕΛΑΕ), πού καθορίζει τή δομή τής κοινωνικής αυτής ομάδας, έχει πιο σαφή τήν ετυμολογία της, από τό γεννώ, πού κι αυτό προέρχεται από τό γίγνομαι (σανσκρ. g' an=γεννώ. ΙΕ \*gene=γίγνομαι), μέ αντίστοιχους παράγωγους τύπους σ' όλες τις ίνδοευρωπαϊκές γλώσσες. Σ' αυτή τή φάση τής άρχέγονης κοινωνίας, ή διαμονή ήταν κοινή για όλη τήν ομάδα, τή φυλή ή τό γένος, σέ κοινό χώρο, μία και οι σχέσεις ήταν κοινές. Έτσι, πάλι ή λέξη Φυλή δίνει στη συνέχεια (ή παράλληλα) λέξεις πού εκφράζουν τή διαμονή, πού συνοψίζονται στό νόημα:

«όλη ή φυλή σέ ένα οικήμα»

Έτσι, έχουμε (ΕΛΑΕ και ΛΑΕΓ) στά παλαιά σκανδιναβικά (παλ—noig) τή λέξη bud (=διαμονή), στά ίρλ. both (=διαμονή, καλύβη), στά οαλλικά (gallois) τή λέξη bod=οίκημα, όμοια στά λιθουανικά būtas και στά αλβανικά buj.

Άπό μία άλλη εξέλιξη, έχουμε από τήν ίδια ρίζα του φύω>φυλή, τό σανσκρ. bhuvana-m=κόσμος, και από αυτό τό γοθθ. bauan =κατοικώ και τό γερμ. bauen=οικοδο-

μώ, τό παλ—noig bua, άγγλ. σαξ. buan, παλ. γερμ. buan (=οικό), πού όλα τελικά προέρχονται από τήν ΙΕ \*bheva - \*bhu- (Πρβλ. τή μεταγενέστερη συσχέτιση κόσμος-κτίσις).

Παράλληλα, τήν ΙΕ \*bhulo-, \*bu-ro (μέ τή μετατροπή του I>γ) και \*bhoul=φωλεά από τις όποιες έχουμε τήν παλ. γερμ. bur (=δομάτια, θάλαμοι, τμήμα), παλ. noig bur (=αποθήκη, διαμέρισμα γυναικών), άγγλ. σαξ. bur (=καλύβη).

Προφανώς, οι λέξεις αυτές αναφέρονται σέ μεταγενέστερη εποχή τής κατοικίας (δομάτια κτλ.). Είναι όμως χαρακτηριστική ή καταγωγή τους από τή συγκεκριμένη ρίζα \*bhu >(φώω>) φυλή.

## δ. ή μεταλλαγή τής πόλεως στό γενναρχικό σύστημα

Μέ τήν πάροδο του χρόνου, τό κάθε γένος, ή κάθε ομάδα αύξανε σέ αριθμό προσώπων, και μοιραία οι αίματοςγενετικοί δεσμοί τό διαρούσαν σέ μικρότερες ομάδες-γέννη, ενώ τό άρχικό γένος αποτελούσε τή φυλή, και ή άρχική φυλή έπαιρνε πιά τό νόημα τής εθνότητας. Η οικογένεια άρχισε πιά να χωρίζει όλο και περισσότερο και να τείνει στη μόνη διμελή, αυτό όμως έγινε κυρίως μέ τό πέρασμα στό πατριαρχικό γένος.<sup>7</sup> Άλλά και πριν απ' αυτό, μέ τήν αύξηση πού είδαμε, σέ ένα χώρο έμειναν πολλές υποομάδες τής φυλής, τά γέννη, και μοιραία ο χώρος χωρίστηκε σέ πολλούς, άλλάογα μέ τις υποομάδες αυτές μέσα στόν ίδιο οικισμό.

Η πρώτη έννοια τής λέξεως οίκος ήταν γένος, γενεά, φυλή, οικογένεια. [Foiikos μέ βάση τήν ίνδοευρωπαϊκή ρίζα \*veik=κορμός, φυλή (ΕΛΑΕ) (δες άκόμη τή λέξη τριχάκες (=σέ τρεις φυλές διηρημένοι)].

Κατά ΛΑΕΓ, στά λατινικά ο vicus (<Foiikos) σημαίνει άκριβός αυτό: «συστάς οικιών, χωρίον, συνοικισμός πόλεως», και προέρχεται από τήν ΙΕ \*Voikos, sanskr. veca-h=οίκος <σανσκρ. vit θεμ. vic=διαμονή, οίκια, πληθ. vica=h=γένος, οικογένεια, και vic-pat-i-h=άρχηγός του γένους, του οίκου, τής φυλής, ενώ στά ζενθ. vis=οίκια, χωρίον, φυλή. (Σημειώνεται στά παραπάνω, ότι ή λέξη vicratiη πρέπει να είναι ύστερότερη, άναφερόμενη στό εξέλιγμένο πατριαρχικό γένος.)

Μέ τήν παραπάνω πλέον διαμόρφωση του χώρου τής πόλεως σέ οίκους και οίκους—και εδω φαίνεται άκριβός ή ύστερότερη σημασία πού πήρε ή οίκια (=σπίτι μεμονωμένης οικογένειας) από τό οικο (ένδιαίτημα γένους)—δημιουργούνται και οι λέξεις πού εκφράζουν τους επί μέρους χώρους. Μεγάλης σημασίας χώροι, πού άνταποκρίνονται σέ

6. Για τό θέμα αυτό, Fr. Engels, *op. cit.*, G. Thomson, *Τό Προϊστορικό Αίγαιο*, όπου γίνεται πλήρης και λεπτομερής ανάλυση, τόσο τής δομής τής άρχαίας κοινωνίας, όσο και τών γλωσσολογικών τύπων συγγενείας σέ εκτενέστερα κεφάλαια (G. T., *op. cit.* κεφ. I, και του ίδιου, *Αιχχόλος και Άθήναι*, κεφ. I-III).

7. Fr. Engels, *op. cit.*, G. Thomson, *op. cit.*

σημαντικές κοινωνικές ανάγκες τῶν χρόνων ἐκείνων, ὑπῆρξαν ἡ αὐλή καί ἡ ἀγορά, οἱ πρῶτοι κοινωνικοὶ χώροι συγκεντρώσεων τοῦ γένους, ὅπου ὅπως εἶναι γνωστό διεξάγεται ὅλη ἡ κοινωνικὴ ζωή: θρησκεία, οικονομικὴ ζωὴ, λήψη ἀποφάσεων, ιδιαίτερα στό μητριαρχικό καὶ ὀπισθῆκατε καὶ στό πατριαρχικό, ἂν καί ἐκεῖ ἡ συνέλευσις τοῦ γένους ἀντικαθίσταται βαθμιαία ἀπὸ τῆ συνέλευσις τῶν προκρίτων (Δέξ στήν Ἰλιάδα ἢ τὴν Ὀδύσσεια τοὺς ἀντίστοιχους στίχους).<sup>8</sup>

Ἡ αὐλή (λατ. aula) προέρχεται (ΛΑΕΓ) ἀπὸ τὸ \*αω, αημ=φυσῶ=ὁ χώρος ὁ γύρω ἀπὸ τὸ σπίτι πού βρίσκεται ἐκτεθειμένος στοὺς ἀνέμους (Πρβλ. τὸ μεσαιωνικὸ «λιακωτὸ»). Ἡ λέξις ὁμως εἶναι καὶ συγγενὴς τοῦ ἰαῦω (=ἀναπαύομαι), ἰαυθῶς (=κατάλυμα, φολεά ) καὶ τοῦ \*αῖω (=κατοικῶ). Ἀκόμη. ἔχουμε τὴν ΙΕ \*auti > awth κτλ.

Ἀργότερα, στήν αὐλή καθιερώθηκε καί ἡ θρησκευτικὴ λειτουργία, ὅπου καί τοποθετήθηκε ὁ βωμὸς τοῦ Ἑρκείου Διός,<sup>9</sup> αὐτὸ ὅμως ἀναφέρεται ἤδη στό πατριαρχικό (καὶ ἀναφέρεται ἤδη στόν Ὀμηρο, ἐνῶ ἀντίστοιχα στήν Κνωσὸ δὲν ὑπῆρχε ἱερὸ στήν κεντρικὴ αὐλὴ σὲ ἀντίθεση μὲ τὴς Μυκηθες ἐπὶ παραδειγματι).

Ἀκόμη, ἡ λέξις ἐστία δὲν ἀναφέρεται στόν Ὀμηρο ἀπ'εὐθείας. Ὑπάρχει ἡ λέξις ἐσάρχη, πού σημαίνει ἀπλό χῶρο θεματιζόμενο (ζ 52,305), μαγειρεῖο (υ 123) καὶ ἐνίοτε θυσιαστήριο (ξ 420) καὶ ἄσλοιο (η 153). Ὅμοια, καί ἡ λέξις ἐφῆστιοι εἶχε σημασία «κινήσεως πρὸς τὴν ἐστία», πρὸς τὴν κατοικία ἢ τὴν πατρίδα. Ὁ Πανταζίδης (ΛΟ) ἀμφισβητεῖ τὴν σημασία τοῦ ἐφῆστιοι μὲ ρήματα ἀτσάσεως (Β 125 ἢ γ 234) καὶ δέχεται τὴν σημασία τοῦ «ἐλθῶν». Σὲ ἓνα δὲ μόνο στίχο (Ι 63) ὑπάρχει ἡ λέξις ἀνέστιος-ἄπατρις.<sup>10</sup>

8. ΟΛ: τὸ λῆμμα βουλή, ἀγορῆ, ΛΑΕΓ: στά ἀντίστοιχα λήματα. Ὑπενθυμίζεται ὁ στίχος ἐπὶ παραδείγματι γιὰ τὴν συνέλευσις μπρὸς τὴς πύλες τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Πριάμου (παρὰ Προϊάμοιο θύρησιον). Πρβλ. στήν Παλαιὰ Διαθήκη ἀντίστοιχες περιπτώσεις π.χ. Ρουθ-Βοός (Ρουθ, κεφ. δ 1,2 καὶ 11), κ.ά. Γενικά, θά πρέπει νὰ ὑπομνησθεῖ ὅτι στά Ὀμηρικὰ Ἐπη ὑπάρχει ἀνάμειξη παλαιότερων καταστάσεων μὲ νεώτερες (ἀναμιγμένες ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους), ὅπως ἐπίσης καὶ σημεία στά ὅποια φαίνεται ἡ κατά τὴν ἐποχὴ τῆς συγγραφῆς τοὺς σύγχρονους τῶν καταστάσεων αὐτῶν (Γ. Κορδάτου, Νέα Προλεγόμενα εἰς τὸν Ὀμηρο, κ.ά.), ὅπως π.χ. οἱ στίχοι τῶν συγκρούσεων Ἀχιλλεῖα-Ἀγαμέμνονα, ἢ Ἀγαμέμνονα-Θηρέστῃ κτλ., ὅπου ἀμφισβητοῦνται τὰ δικαιώματα τοῦ βασιλέως, πού εἶναι πέρα ἀπὸ τὰ γενναρικά δικαιώματα, δηλαδὴ πού προέρχονται ἀπὸ πατριαρχικὸς θεσμὸς ἰδιοκτησίας.

9. Ἀπὸ τὸ ἔρκος, φράχτης, περιφραγμένη αὐλή.

10. Πρβλ. τὸ μῦθο τοῦ Θησῆα, πού βίαια κατέλυσε τὴς ἐλευθεσίας τῶν γενῶν τῆς κώμης καὶ συγκεντρώσε τὴς ἐξουσίας στήν ἰσχυρότερη κεντρικὴ κώμη. Ἀνάλυση τοῦ παραπάνω γεγονότος, στόν G.Thomson, op. cit., κεφ.Χ.κ.ἔφ. Πρβλ. ἀκόμη τῆ

Πέρα ἀπ' αὐτὰ, καί ὁ Ameis (ΛΟ, ἐσχάρχη) ἔχει τὴ γνώμη ὅτι στόν Ὀμηρο δὲν ἐθεωρεῖτο ἀκόμη ἱερὸς χώρος ἢ ἐστία. Προφανῶς, σὲ μιὰ τέτοια πιθανὴ περίπτωση οἱ παραπάνω στίχοι ἔχουν τὴν ἐρμηνεία πού δίνει ὁ Πανταζίδης, μερικοὶ δὲ ἀπὸ αὐτοὺς ἐνδέχεται νὰ εἶναι καὶ μεταγενέστεροι.

Ἄξιζε νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ λέξις ἐστία ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ \*ves-ti (=οἰκία) (ΕΛΑΕ) ἢ \*vosta (=τόπος διαμονῆς) (ΛΑΕΓ).

Παράλληλα, διαμορφώνεται ἡ ἔννοια τῆς ἀγορᾶς σάν λειτουργίας, ὅχι ὁμως ἀκόμη σάν ἔννοια χώρου συγκεκριμένου. Ἀγορά (=συνάθροιση, συνέλευσις) γίνονται καὶ στήν αὐλή, ἀλλὰ καὶ ὅπου βρισκόταν τὸ γένος ἂν προέκυπτε ξαφνικὰ ἀνάγκη.

Ἡ λέξις ἀγορά προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀγείρω, συναθροίζω, ὀδηγῶ σὲ συνάθροιση, ΙΕ \*ag-ago=ἄθῶ, ὀδηγῶ, σανσκρ. agami=ἄγω, ἐλαῖνω. (Δέξ ὑποσημείωση κεφ. γ). Βασικά, σημαίνει τὴ συνέλευσις τοῦ γένους, τοῦ δήμου, σ' ἀντίθεση μὲ τὴν (ἀργότερα ἐμφανισθεῖσα) Βουλή τῶν γερόντων ἢ προκρίτων.

#### ε. ἡ ἀποσύνθεσις τοῦ γενναρχικοῦ συστήματος

Κατὰ τὴν ἀποσύνθεσις τοῦ πατριαρχικοῦ γενναρχικοῦ συστήματος, τὴν ἐμφάνισις τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ Κράτους, μὲ τὴν ἐγκαθίδρυσις τῆς δουλοκτησίας, ἡ πόλη ἀρχίζει καὶ παίρνει ἄλλη σημασία στόν παραγωγικὸ καὶ κοινωνικὸ χῶρο.

Ἐχεῖ ἤδη συντελεστῆ ὁ δεύτερος μεγάλος καταμερισμὸς ἐργασίας, καὶ ἔχει ἀποσπασθεῖ ἡ χειροτεχνία ἀπὸ τῆ γεωργία καὶ τὴν κτηνοτροφία, ὑπάρχει ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, καὶ ἐμφανίζεται ἡ ἀντίθεση πόλεως-παύθρου. Ἡ «πόλη» εἶναι πιά ξεχωριστὸς κοινωνικὸς σχηματισμὸς, διάφορος ἀπὸ τὸ «χωριό», μὲ διαφορετικὴ θέσις στήν παραγωγικὴ καὶ κοινωνικὴ διαδικασίαν. Ἀσκεῖ τὴς πῖο ἐξελιγμένες οἰκονομικῆς λειτουργίες, τῆ χειροτεχνία, τὸ ἐμπόριο, ἀσκεῖ τὴ διοίκησις, ἐκπροσωπεῖ τὸ Κράτος, τὸ στρατό, τὴν ἐξουσία. Ἡ γνωστὴ «ἀντίθεση πόλεως-παύθρου» ἔχει κάνει μόνιμα πιά τὴν ἐμφάνισις τῆς στήν Ἱστορία.

Τὴς νέες αὐτὲς καταστάσεις ἔρχονται νὰ καλύψουν νέες λέξεις, καὶ οἱ παλιές διαφορίζουν τὴν σημασία τους.

Ἡ λέξις ἄστυ ἀρχικά σήμαινε ἄπλως τὴ διαμονὴν, ἀπὸ τὴν ΙΕ \*ves (θεματικὴ βάση aves=διαμένειν), τὴν ἴδια ρίζα αυ-τοῦ ἰάω (=ἐπαυαύομαι, διαμένω). Ἀρχαιότερος τύπος Φαυστου<σανσκρ. vāstu, vastu, vasati =διαμνη, κατοικία, διαμένειν, οἰκεῖν, γοτθ.visam=

συγκέντρωσις τῶν κομῶν στή Ρώμη ἀπὸ τὸ μυθικὸ Ρομύλο, (Παυσ. Κορ. XV-5, Πλουτ. Θησ. 24, Θουκ. Β15, Ἡρόδ. Κλειῶ 96-98 κ.ά).

διαμένει, παλ.γερμ. wist (=οίκηση), λατ. vesta (=έστια). Πρβλ. τήν έτυμολογία τής λ. έστια. Τώρα όμως, ή λέξη άστυ πήρε τή σημασία τής πόλεως που βρίσκεται σ' αντίθεση με τόν γύρω άγροτικό χώρο. "Ετσι, εμφανίζονται νέες λέξεις, αυτές είναι ή κόμη και ή οϊη, που πρέπει να σημειωθεί ότι δέν υπάρχουν στόν Όμηρο.

Η κόμη σημαίνει τώρα χωριό άτειχιστό (ΛΑΕΓ) ή προηγούμενη ρίζα τής ήταν από τήν Ιε qo (i) ma<ρίζα \*qoi=συναθροίζομαι.

Αντίστοιχα, ή πόλις, που εμφανίζεται και στόν Όμηρο, αλλά με τήν άρχική έννοια του φρουρίου, του κάστρου (ΛΟ) (πτολίζω=κτίζω τείχος Η 453, οϊκίζω Ι 217) και προέρχεται από τό σανσκρ. pur, puri-h =φρούριο, άκρόπολις (ΛΑΕΓ), λιθ. pilis, λετ. pils από τήν ΙΕ \*peli (κατά Walde-Pokorny), παίρνει τώρα τή σημασία του άστικού χώρου.

Ακόμη, για τά χωριά υπάρχει ή λέξη οϊη με άρχική σημασία χωριό, κόμη, ουαί(=φυλές) <\*oia (ΕΛΑΕ). Κατά ΛΑΕΓ, οϊη<\*ω Fia, \*ω Fa=κοινότητα, φυλή. Άλλά και από τό οϊος=μόνος «πειθή οϊ κάτοικοι τών κομών και τών χωριών δέν κατόικουν έν οικία συνεχεώς» (ΛΑΕΓ), ως εις τάς πόλεις άλλα σποράδην» (ΛΑΕΓ), και έτυμολογείται από τό οϊος (κυρρ. οϊFos), ζενδ. aena. (πρβλ. π.χ. τό τοπωνύμιο Οϊνόη).

#### στ. μεταγενέστερες έννοιες τών παλιών λέξεων

Τέλος, θά πρέπει να αναφέρουμε τίς μεταγενέστερες σημασίες τών παραπάνω λέξεων, στά ύστερότερα κοινωνικά συστήματα, π.χ. τής κλασικής άρχαιότητας, μέσα άκριβώς από τή μεταβολή τών κοινωνικών συνθηκών.

Από τίς προηγούμενες λέξεις, ή φυλή, τό γένος και ό οίκος, όταν διελύθη ή γενεαρχική κοινωνία και οϊ αίματοσυγγενικοί δεσμοί αντικαταστάθηκαν με δεσμούς ιδιοκτησίας γής (μεταρρύθμιση Σόλωνα και κυρίας Κλεισθένη<sup>11</sup>), πήραν πιά τήν έννοια άρχικά του «άθροισματος άνθρώπων ήνωμένων διά τής έν τω αυτώ τόπω συνοικίσεως» (ΛΑΕΓ), τελικά δέ τής έθνότητας, ή δέ «γένος» και «οίκος» κράτησαν ως ένα βαθμό τήν αίματοσυγγενική σχέση (γενιά, σπίτι, τζάκι). Ταυτόχρονα, από τόν οϊκο δημιουργήθηκαν λέξεις για τό ένδιάιτημα τής οϊκογένειας, κατοικία<sup>12</sup>

(πρβλ. επίσης και «οϊκογένεια»-γενιά ενός σπιτιού), οϊκισμός (=άθροισμα οϊκων) κ.ά. Παράλληλα, ή πόλις επεκτάθηκε στο χώρο κυριαρχίας τής, στήν ύπαιθρο, και σήμαινε όλη τήν «Πολιτείαν», τό Κράτος, ένθ τό άστυ κράτησε τήν έννοια τής «πόλεως» σέ αντίθεση με τήν «κόμη», τό χωριό. Τέλος, ή άγορά, με τήν ανάπτυξη πιά τών έμπορευματικών σχέσεων, πήρε και τή δεύτερη σημασία τής, του χώρου έμπορίας (> άγοράζω).

#### ζ. μερικά συμπληρωματικά<sup>13</sup> στοιχεία πάνω στη μεθοδολογία τής έρευνας και μερικά γενικά συμπεράσματα

##### 1. Θέμα Ινδοευρωπαϊκών φυλών και προελληνικό ύποστράματος (ή ύποστρωμάτων)

Τό αντικείμενο τής μελέτης είναι ή εξέλιξη τής έννοιας τής οϊκήσεως σέ παράλληλη άντιστοιχία με τήν εξέλιξη τής κοινωνικής δομής, και αυτό με τή βοήθεια τής εξέλιξεως τών σχετικών λέξεων.

Έτσι, ή μελέτη άκολουθεί τήν εξέλιξη τών λέξεων, και αυτό προφανώς μπορεί να γίνει βασικά μέσα σέ μία γλωσσική οϊκογένεια (στή συγκεκριμένη περίπτωση τήν ΙΕ, και ειδικότερα τήν έλληνική γλώσσα). Σέ έπικουρική βάση χρησιμοποιούνται λέξεις που άνήκουν στήν ΙΕ αλλά σέ άλλες γλώσσες τής (κυρίως ή έπιβεβαιώνει τής εξέλιξης στους άλλους κλάδους τής ΙΕ), και όρισμένα δάνεια από άλλες γλωσσικές ομάδες, έφόσον είναι γνωστά, όπως τό άμφιβητούμενο (; έτρουσικό) urbs, κ.ά.

Μ' αυτή τή λογική, δέν άφορά τή μελέτη ή όποια σχέση τών ΙΕ με τούς Προέλληνες, αλλά ή εξέλιξη τών λέξεων μέσα στήν ΙΕ σάν έκφραση τών κοινωνικών/πολεοδομικών εξέλιξεων, ανεξάρτητα από τό χώρο μέσα στόν όποιο στή συγκεκριμένη στιγμή βρίσκονται οϊ ΙΕ (στήν άρχική τους κοίτιδα, έν μεταναστεύσει, ή στόν έλλαδικό χώρο).

Παραμένει βέβαια τό πρόβλημα τής άποδεικτικής εικονογραφίσεως με συγκεκριμένα σχέδια οϊκισμών. Έγινε προσπάθεια (έπειδή προσωπικά ό συγγραφέας δέν είχε άμεσα στήν κατοχή του σχέδια από καταυλισμούς και άρχαιολογικά εθρήματα τών ΙΕ φυλών) να καλυφθεί τό κενό με συγκριτική παράθεση οϊκήσεων φυλών (πολλές φορές προελληνικών) που, κατά τούς νόμους τής κοινωνικής εξέλιξεως, ήταν στίς ίδιες φάσεις με τά ΙΕ φύλα.

11. Fr. Engels, *op. cit.*, G. Thomson, *Τό Προϊστορικό Αίγαίο* κ.ά.

12. Είναι χαρακτηριστική ή μεταβολή τών λέξεων στη λατινική γλώσσα, όπου, όταν πιά ή κατοικία περιήλθε στή άτομική ιδιοκτησία, έγινε «κτιμ» και «κυριαρχία» του άτόμου. Έχουμε έτσι τή λέξη που έκφράζει τό κτήριο τής κατοικίας από τό ρήμα habito (=έχω, κατέχω)>habitatio=οίκησης, κατοικία (άλλα και έννοικιον) (F. Gaffiot, *Dictionnaire Illustré Latin-Français*. Libr. Hachette, Paris 1934). Πρβλ. τή μεταβολή του άγροτικού χωρα-

φιού: από «κλήρος» (που έκφράζει τήν προσωρινή διανομή με κλήρο τής κοινής γής) «κτήμ» (κατεγμένο, ιδιοκτήτο).

13. Ο γράφων θά ήθελε σ' αυτό τό σημείο να ευχαριστήσει τόν καθηγητή κ. Μ. Σακελλαρίου για τίς πολύτιμες παρατηρήσεις που έκανε στή μελέτη, και που βοήθησαν στή διευκρίνιση βασικών θέσεων. Οϊ επιφυλάξεις του κ. Σακελλαρίου άποτελούν για τών γράφοντα άντικείμενο μελλοντικής διερευνήσεως.

## 2. Τό θέμα τῆς χρονολογήσεως

Οἱ γλωσσολογικές μελέτες (Frisk, Walde-Pokorny, Boisacq, Curtius) δέν χρονολογοῦν τίς λέξεις (πότε δηλαδή ἦταν ἐν χρήσει ἡ *IE* \**ueik* καί πότε ἡ ἑλληνική *Foikos*, ἐπὶ παραδείγματι).

Γενικά, μπορούμε νά ἔχουμε συμπεράσματα σέ πολύ εὐρέα φάσματα, ἀπό τίς χρονολογίες ἐλεύσεως στόν ἑλλαδικό χώρο, ἢ διελύσεως ἀπό τίς ἐνδιαιμεσες περιοχές, καί ἀπό τήν ἀπόσπαση τῶν διαφόρων κλάδων τους, π.χ. Ἀρμενίων, Τοχάρων κ.ά.

Ἔτσι, εἶναι προφανές ὅτι οἱ ἑλληνικές καί πρωτοελληνικές λέξεις ἀφοροῦν τίς τελευταίες φάσεις τῆς ἐξελίξεως τῆς ἑλληνικῆς *IE*, ἐνῶ οἱ ὑποθ. *IE* ριζές \**R* πιθανόν (ἢ προφανῶς) ἀφοροῦν τῇ φάσει πού ἦταν οἱ *IE* στήν κοιτίδα τους, πρὶν δηλαδή ἀρχίσει ἡ διάσπαση καί μετανάστευση.

Ἀπό ὅσο τουλάχιστον εἶναι γνωστό, ἔχουμε δύο ἀκράια γνωστά στοιχεῖα:

— στή φάση τῶν *IE* ριζῶν \**R* ἔχουμε σίγουρα μητριάρχικό σύστημα ἢ τό πολύ-πολύ μητριάρχικό σέ ἀποσύνθεση. Καί στίς δύο περιπτώσεις οἱ οἰκίσεις, σάν ἐποικιοδόμημα τῆς οικονομικῆς καί κοινωνικῆς βάσεως, ἐρχονται πίσω μέ φάση ὑστερήσεως.

— στήν ἐλλαδική γνωστή φάση (Μυκηναίων) ἔχουμε σίγουρα πατριαρχικό σύστημα. Οἱ κοινωνικές δομές ὅμως εἶναι μέ δύο προεκτάσεις:

I. Κατάλοιπα προηγούμενης δομῆς-κοινωνικό σύστημα (ὑπολείμματα μητριάρχικῶν θεοτήτων στή θρησκεία καί κοινωνικῶν δομῶν κοινοκτημοσύνης στήν οἰκονομία).

II. Ἐμφανίσεις ἐπομένης δομῆς-δουλοκτητικό σύστημα.

Αὐτό εἶναι φυσικό, γιατί

I) πρῶτα-πρῶτα δέν ὑπάρχουν στεγανά καί ἀπόλυτα ὄρια μεταξύ τῶν κοινωνικῶν ἐξελίξεων,

II) ὑπῆρχε μεγάλη ἀνάμιξη τοῦ προελληνικοῦ ὑποστρώματος πού (σχεδόν) σίγουρα ἦταν τήν ἐποχή τῆς ἐλεύσεως τῶν *IE* μητριάρχικό-πιθανῶς ἐξαιρέσει τῆς Κρήτης, παρ' ὅλες τίς πλούσιες ἐπιβιώσεις μητριάρχικῶν στοιχείων (κυρίως *στά ἐποικιοδομήματα*-θρησκεία-καί λόγω τῆς ὁμαλῆς ὡς τότε ἐξελίξεως),

III) τέλος, τό πατριαρχικό σύστημα δέν εἶναι αὐτοτέλες, ἀλλά μεταβατική περίοδος τοῦ γεναρχικοῦ (πρωτόγονου κοινοτικοῦ) στό δουλοκτητικό.<sup>14</sup>

Μέ βάση τίς παραπάνω σίγουρες ὑποθέσεις (σταθερά σημεῖα), μπορούμε νά δοῦμε π.χ. τόν \**ueik* > \**Foikos* σάν φυλῆ-γένος-πόλις καί τόν *Foikos*

> οἶκος σάν οἰκιστικό συγκρότημα πατριάς, ἐπὶ παραδείγματι, ἂν δεχθοῦμε τήν κατά τούς γλωσσολόγους ἔννοια τῆς ρίζας \**ueik* σάν «φυλή», «κορμός» (ΕΛΑΕ, λήμμα τριχάκες, βλ. ἀκόμη Benveniste, τ. I, σελ. 310, Thomson, *Τό Προϊστορικό Αἰγαῖο*, σελ. 69 κ.ά).

Ἐνα ἄλλο στοιχείο χρονολογήσεως, πού μπορεῖ συγκριτικά καί σέ συνδυασμό μέ ἄλλα νά μᾶς δώσει συμπεράσματα, εἶναι ὁ \**Ομηρος*, ἂν δεχθοῦμε ὅτι ἡ ἀπουσία ἀπό τούς διασωθέντες ὁμηρικούς στίχους λέξεων πού θά ἔπρεπε νά εἶναι σέ κοινή χρήση, ὅταν ἦταν σέ χρήση (ὅπως ἡ κόμη), σημαίνει καί τήν πραγματική ἀνυπαρξία τῆς λέξης, ἢ τό πολύ τή λανθάνουσα ὑπαρξή της. Ὅπωςδήποτε δηλαδή τήν ἀνυπαρξία ἢ λανθάνουσα ὑπαρξή τῆς ἐννοίας της.

Στήν περίπτωση τῶν ὁμηρικῶν λέξεων θά μπορούσε κανεῖς νά περιλάβει καί τά μυκηναϊκά τῆς γραμμικῆς Β.

Προφανῶς, σέ περιπτώσεις ἀντιφάσεων θά πρέπει νά ἐρευνηθεῖ ἡ πιθανότητα μεταγενεστέρων προσθηκῶν στά \**Ομηρικά Ἔπη*, τοῦ 8ου ἢ καί 6ου π.Χ. αἰ. Τέτοια περίπτωση ὅμως ὡς πρός τήν *κόμη* δέν ὑπῆρξε. Προφανῶς, ἡ ἔννοια *γο(ί)μα* ἐνυπῆρχε στήν *IE*, ὅπως καί στούς μεταγενέστερους κλάδους τῆς (ΑΔΕΓ), χρησιμοποίηθηκε ὅμως μετά τόν \**Ομηρο*-«Θῆσά», ὅταν ἀκριβῶς χρειάστηκε ἄλλη λέξη γιά τό «χωριό» καί ἄλλη γιά τήν «πόλη».

## 3. Μερικά γιά τή λατινική ὀρολογία: *urbs, civitas, vicus*

Βασική ἀρχή εἶναι καί ἐδῶ ἡ ἴδια: μιά δεδομένη καί γνωστή κοινωνική ἐξέλιξη, πού δημιουργεῖ ἀνάλογες οἰκίσεις, καί φυσικά ἀνάλογες λέξεις. Ἔτσι, ἔχουμε τή φάση τοῦ ἀνοχύρωτου οἰκισμοῦ-γένους, τή φάση τοῦ ὀχυρωμένου κεντρικοῦ οἰκισμοῦ, πού ἐπαυξάνει λόγω τῆς ὀχυρώσεως καί τῆς θέσεώς τοι τῆ σημασία του καί τελικά καθιερώνεται σάν ἔννοια τῆς κατ' ἐξοχίαν οἰκίσεως, τῆς πόλεως.

Σύμφωνα μ' αὐτά, ἔχουμε:

— κατά τόν Walde, μιά ἐκδοχή ὅτι προέρχεται ἀπό τήν *IE* \**uwr his* (=περιφραγμένος χώρος)

— κατά τόν Ullrich (μετ. Κουμανούδη) ἀπό τό οἶον ἢ οἶο ἀνύκτου ἐτυμολογίας πού σημαίνει διανοίω αἰλάκα, τάφο γύρω ἀπό τήν πόλη, τειχίζω (βλ. Benveniste, *op. cit.*, τ. I, σελ. 167. Gaffiot, Πρβλ. Πλουτ. Ρωμύλος κ.ά).

Παράλληλα, πρέπει νά ἀναφερθεῖ ἡ *gagus* (>*rays*)=φυλή, καί περιφέρεια τῆς φυλῆς, χώρα. Θά πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι αὐτή ἀκριβῶς ἡ ἔννοια ὑπῆρχε στούς ἱστορικούς χρόνους, ὄχι στή Ρώμη, ἀλλά σέ γεναρχικούς λαούς, ὅπως στούς Κέλτες, γιά

14. Αὐτό πού κατά τήν πολιτική οἰκονομία ὀνομάζεται «κοινότητα τοῦ χωριοῦ» σάν μεταβατική βαθμίδα μεταξύ ἀποσυνθεμένου πατριαρχικοῦ γένους καί δουλοκτητικῆς κοινωνίας.



τους όποιους και αναφέρεται (Caesar. *De bello gallico*, κεφ. VI 23). Πρβλ. αντίστοιχα στά έλληνικά τή «Δήμος» = άρχικά «Χώρα».<sup>15</sup>

4. *Η μεταβολή του πλάτους της έννοιας στό «οίκος» και «πόλις»*

Παρατηρούμε ότι τό πλάτος και ή σημασία άμφοτέρων τών λέξεων μεταβάλλεται σέ στενώτερες ή πλατύτερες έννοιες. Αυτό είναι φυσικό, έφ' όσον οι έννοιες πού περιγράφουν, στενεύουν ή πλαταίνουν τή σημασία τους. Έτσι, όταν ή οικογένεια πού κάλυπτε άρχικά όλη τήν ομάδα (συλλογική οικογένεια) περιορίστηκε στή μόνιμη διμελή (ζευγαρωτή), τότε και ή αντίστοιχη λέξη πήρε τήν άνάλογη σημασία:



Αντίστοιχα και στό αντίθετο παράδειγμα, όπου ή όχυρωμένη Κώμη γίνεται ή κατ' έξοχήν οικηση και, τέλος, εκφράζει στό σύνολό της και καθολικά τήν κοινωνική συσσωμάτωση της έποχής:



15. Από τό δαίτομα = μοιράζω, όπου και ό Thomson βασίζει τήν ύπαρξη κοινοκτημοσύνης στή γή (G.T., *op. cit.*, κεφ. VIII-X).

Μπορεί άκόμη χαρακτηριστικά νά σημειωθεί ή περίπτωση της εξέλιξης της λέξεως «πόλις» στό σλαβικά (gorod, grad) πού άκολουθεί τήν καταγωγή της έννοιας της πόλεως.

Από τήν ΙΕ \*ghortos > έλλ. χόρτος, λατ. hortus, πού σημαίνει (ΛΑΕΓ και ΕΛΑΕ): «περιπεφραγμένος τόπος, περίβολος, αυλή, τόπος βοσκήσ». Προφανώς στό νομαδικά, κτηνοτροφικά φύλα τών στεππών, οι οικήσεις αυτές ήσαν και οι πρώτοι πυρήνες «πόλεων». Έτσι, έχουμε σέ μιά σειρά λαών, τήν εξέλιξη σέ έννοια «πόλεως», ενώ σέ άλλη, όπου ή πόλη κυρίως προήλθε από τίς όχυρές οικήσεις (rur-i > rilis > πόλις), εκεί ό \*ghortos εξέλιχθηκε άπλά σέ «κήπο».<sup>16</sup>

16. \*gh. āghor-to, \*ghor-dho > σανσκρι. gher = περιλαμβάνω

άρχ. έλλ. χόρτος = περίβολος, μάνδρα (Λ774, Ω640, «αύλης έν χόρτω», =αύλης μέ περίφραγμα, αυλόγυρος)

φουγ. gordum = πόλη (Manegordum=ή πόλις του Manes, Γόρδιον κτλ.)

άλβ. gard-i = αίμασιά, φράκτης  
λατ. hortus = περίβολος, κήπος

ίσοσ γεττ. gurtas=άκρόπολη  
έκκλ. σλαβ. gradu = πύργος, πόλις, κήπος.

κελτ. gorto, v. βρετ. garz, gall. garth  
άρχ. ίρλ. gort = σπαρμένη γή, καρπός

λίθ. gardas = μάνδρα, περιφρ. τόπος (γοτθ. gards = οικία)

σλαβ. grad, gorod = πόλις  
gorodba=περιφραξη, gradskij=άστικός (Πρβλ. περσ. guird =κυκλ. περιφραξη)

άρχ. γερμ. garto = κήπος (v. γερμ. Garten, άγγλ. garden, κτλ.)

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΛΟ=Λεξικόν Όμηρικόν υπό Ι. Παναζίδου κατά τό Γερμανικόν του Κρουσίου μετά προσθηκών και συμπληρώσεων. Αθήναι 1898, φωτότ. επανέκδοση εκδ. Ι. Σιδέρη.

ΕΛΑΕ=Ετυμολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Έλληνικής. JB. Hofmann (Μόναχον 1950) εξέλληνισθέν υπό Α. Παπανικολάου, Αθήναι 1974.

ΛΑΕΓ=Λεξικόν της Αρχαίας Έλληνικής γλώσσης Ι. Σταματάκου. Έκδ. Φοινίς. Αθήναι 1972 (1η εκδ. 1949).

Συντμήσεις βλέπε εις ΛΑΕΓ. Οι κυριότερες από τίς αναφερόμενες στό παρόν.

- άγγλ.-σαξ. = άγγλοσαξονικά
- γοτθ. = γοτθικά
- ζενδ. = ζενδικά
- ΙΕ ή \*R = ίνδοευρωπαϊκά
- κυπρ. = κυπριακά
- λατ. = λατινικά
- παλ. γερμ. = παλαιά γερμανικά
- παλ. πορτ. = παλαιά σκανδιναβικά
- παλ. περσ. = παλαιά περσικά
- σανσκρι. = σανσκριτικά

Στό παρόν, αναγράφεται άπλοποιημένα ή φθογγολογική σύμμανση (π.χ. a, a. á, ü, ü κτλ.): γιά ειδικές γλωσσολογικές παρατηρήσεις θά πρέπει νά ανατρέξει κανείς στό άνάλογα συγγράμματα. Ας σημειωθεί ότι τό ΛΑΕΓ και ΕΛΑΕ χρησιμοποιούν ήδη διαφορετικό σύμβολισμό, π.χ. μ=ν κτλ.



ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(ἐκτός ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα στὴν Ἱστορία τῆς Πολιτοδομίας)

A. Ἱστορία-Κοινωνιολογία

1. Emile Benveniste. *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, Ed. de Minuit, Paris 1969.

Ἰδιαίτερα, τόμ. I, βιβλ. 3. Les status sociaux-κεφ. 2. Les quatre cercles de l'appartenance sociale (σελ. 293 κ. ἐφ.) ἀναλύει ἀπὸ κοινωνιολογικῆς πλευρᾶς τὶς λέξεις Foikos, κῶμη, πόλις κ.ά. καὶ κεφ. 6 Cités et communautés (σελ. 363 κ. ἐφ.), ὅπου ἀναλύει τὶς λέξεις πόλις καὶ urbs.

2. Fr. Engels, *Ἡ καταγωγή τῆς οἰκογένειας, τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ κράτους*. Ἐκδ. Σύγχρονη Ἐποχὴ, Ἀθήνα 1975 (πρῶτη ἐκδοσις στὰ γερμανικά 1884).

Ἰδιαίτερα τὸ κεφ. II. Ἡ οἰκογένεια (σελ. 32 κ. ἐφ.), ὅπου ἀναλύει τὶς πρῶτες δομὲς καὶ τὴν ἐξέλιξη τῆς οἰκογένειας, τὶς πρῶτες συσσωρεύσεις γενῶν (σελ. 54) σὲ συσχέτιστο μὲ τὴν κατοικία (σελ. 65 κ. ἐφ.), καὶ τὴ γένεση τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους (σελ. 118 κ. ἐφ.).

3. Γ. Κορδάτου, *Ὀμηρος καὶ Ὀμηρικὰ ἐπη*, Εἰσαγωγή στὴν ἐκδοσις τῆς *Ὀδύσσειας*, ἐκδ. I. Ζαχαρόπουλου, Ἀθήνα 1939. Ἐκδ. ἐπιρρημένη *Νῆα προλεγόμενα στὸν Ὀμηρο*, Ἀθήνα 1940 καὶ β' ἐκδ., Ἀθήνα 1956.

Ἰδιαίτερα τὸ κεφ. Δ'. Ἡ κοινωνία τῶν Ἀχαιῶν (σελ. 92). Τὰ προχαϊκὰ καὶ ἐξωελλαδικὰ στοιχεῖα τῶν Ἐπῶν (σελ. 276), ὅπου ἀναφέρεται στὶς διαφορὲς πόλεις-ἄστυα, κ.ά.

4. J. Morgan, *Ἡ προϊστορική κοινωνία*. Ἐκδ. Ἀναγνωστίδη, Ἀθήνα (πρῶτη ἐκδοσις στὰ ἀγγλικά 1923).

Ἰδιαίτερα στὸ κεφ. Α τοῦ πρώτου μέρους, Παλαιολιθικὴ Ἐποχὴ (σελ. 69), κεφ. Α τοῦ Β' μέρους (σελ. 215) Ἡ Κατοικία, κ.ά.

5. L. Morgan, *Ancient Society - or Researches in Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization*, Mc. Millan and Co, London 1877. (Ἑλλ. μετ. ἐκδ. Ἀναγνωστίδη, Ἀθήνα 1978).

Τὸ θεμελιώδες ἔργο τοῦ L.M. ποῦ ἀναλύει τὴ δομὴ τῆς οἰκογένειας ἀπὸ τὴν ἀγέλη στὴν κλασικὴ ἐποχὴ, τὰ γενναρικά καθεστῶτα τόσο τὸν πρῶτογενῶν λαῶν ὅσο καὶ τοῦ ἀθηναϊκοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ γένους, κ.ά.

6. M. Sakellariou, *Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne*, Ekdotike Athenon S.A., Athènes 1977.

Γενικά ἀπὸ πρὸς τὸ θέμα τῶν «προελλήνων» καὶ τῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν φύλων στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο.

7. G. Thomson, *Αἰσχόλος καὶ Ἀθήνα*. Ἐκδ. Ὀριζόντες, Ἀθήνα 1956 (πρῶτη ἐκδοσις στὰ ἀγγλικά 1941).

Ἰδιαίτερα τὸ κεφ. III (ἰδιοκτησία) κ.ά. καὶ τὰ γενναρικά κεφάλαια περὶ τῶν πολιτειακῶν θεσμῶν (Ἡ τωρνανία, Ἡ δημοκρατία κτλ.).

8. G. Thomson, *Τὸ Προϊστορικό Αἰγαῖο*, Ἐκδοτικὸ Ἰνστιτούτο Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1956 (πρῶτη ἐκδοσις στὰ ἀγγλικά 1949).

Ἰδιαίτερα τὸ κεφ. II. Ἡ συγκριτικὴ μελέτῃ τῆς ἔθνομολογίας καὶ τῆς Ἀρχαιολογίας (σελ. 11), τὸ κεφ. IV-3 Ὁ οἶκος (σελ. 69), τὸ κεφ. VIII (Ἡ Γῆ), καὶ τὰ γενναρικά κεφάλαια περὶ κοινωνικῶν θεσμῶν, μητριαρχίας κτλ., ὅλο τὸ κεφ. X, Ὁ σχηματισμὸς τῶν πόλεων (σελ. 246 κ. ἐφ.) κ.ά.

B. Λεξικά καὶ ἐτυμολογικά λεξικά

1.E. Boisacq, *Dictionnaire étymologique de la langue Grecque*, Heidelberg-Paris 1938 (ἀνατ. Heidelberg 1950).

2. P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue Grecque. Histoire des mots*, Paris 1968 κ. ἐφ.

3. Crusius (μεταφρ. I. Πανταζίδου), *Λεξικὸν Ὀμηρικόν*, Ἀθήνα 1898 (ΛΟ).

4. G. Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie*, 4 Aufl. Leipzig 1873.

5. F. Gaffiot, *Dictionnaire Illustré Latin-Français*, Libr. Hachette, Paris 1934.

6. I. Hoffmann, *Ἐτυμολογικὸν Λεξικὸν τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς*, ἐξελληνισθὲν ὑπὸ Α. Παπανικολάου, Ἀθήνα 1974 (Γερμ. ἐκδοσις Μόναχον 1950) (ΕΛΑΕ).

7. I. Σταμιτάκου, *Λεξικὸν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας*, Ἀθήνα 1949, β' ἐκδοσις, ἐκδ. Φοινῆ, Ἀθήνα 1972 (ΛΑΕΓ).

8. H. Ulrich (μετάφρ. Στ. Κουμανοῦδη), *Λεξικὸν Λατινοελληνικόν*, Ἐκδ. Α. Φέξη, Ἀθήνα 1901.

9. A. Walde, *Etymologisches Wörterbuch der Lateinischen Sprache*, 2 Aufl. Leipzig.

10. A. Walde (Ausg. J. Pokorny), *Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanischen Sprache*, Leipzig 1926.

11. Fr. Miklosich, *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*, Vindobona (Wien), 1865.

Στὰ ἀνωτέρω ἐτυμολογικά ἢ κοινὰ λεξικά, τὰ λήμματα ποῦ ἀναφέρονται στὴ μελέτῃ. Ἰδιαίτερα στὸν Gaffiot τὰ λήμματα urno, urbs, urnum καὶ urbum, στὸν Curtius οἱ ρίζες ἢ λέξεις πόλις, οἶκος, ἄστυ, κῶμη (<-κεῖ-), δέμο κ.ά., καὶ στοὺς Walde-Pokorny οἱ ρίζες pl>\*polis, dem>δέμο, ped>πεδῖον>(oppidum), uik-, uiko-> οἶκος, ues-> ἄστυ, kei-> κῶμη κ.ά.

12. M. Ventris-J. Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge University Press, 1959 (β' ἐκδ.)

Ἰδιαίτερα στίς λέξεις a-ko-ra (= agora, ἀγορῇ) wa-to (Wastos, Φαστός), watu (=wastu, Fastu) wo-i-ko-de (=woikon-de, Foikon-de) κ.ά. μετ' ἐπίστοιχες μεταγραφές πινακίδων καὶ ἀναλύσεις ἐρμηνείες.

Πρώτη ομάδα σχημάτων

Ό ένιαίος χώρος της φυλής και του γένους

Πρώτη ομάδα σχημάτων. Ό ένιαίος χώρος της φυλής και του γένους στην εξέλιξη του.

A1. Ύποθετική σπηλιά και ή περιοχή της (1. έπνος, 2. πυρά, 3. λατρεία (;) 4. κατασκευή εργαλείων. 5. δάσος, περιοχή συλλογής τροφής και κυνηγιού, 6. λίμνη ή ποταμός, περιοχή άλιείας, 7. καλλιέργεια γής ή άπλή συλλογή καρπών (βλ. Γ. Σαρηγιάννη, *Η έννοια και λειτουργία της πόλεως*, εκδ. ΣΠΕ/ΕΜΠ, Άθήναι 1977).

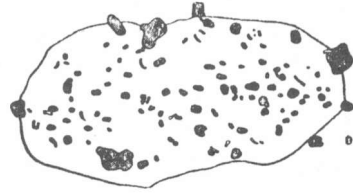
A2. Το «δρυγμα». Νεολιθικά «δρυγματα» Άθηνών, στη στοά του Εύμένη (Levi A.S. Atene 13-14, 1930-31). Παρόμοια έχουν ανασκαφεί στην κεντρική και ανατολική Εύρώπη κ.ά. (Κοστιόνκι Ι, στόν Δόν, Βολόσοβα στην περιοχή Βόλγα-Όκά, κτλ.)

A3. Η συλλογική κατοικία «δρυγμα» του Κοστιόνκι Ι. (1. έστίς, 2. άποθήκες και λάκκοι για οικιακή χρήση, 3. μεγάλα κόκκαλα από ζώα). Οι διαστάσεις της είναι 35x16 μέτρα περίπου. Παγκ. Ιστορία Ακαδημίας Έπιστημών ΕΣΣΑ.

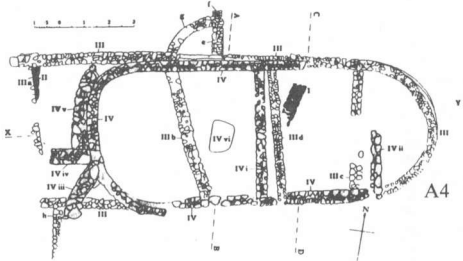
A4. Η συλλογική μεγάλη καλύβα. Άντισσα (Lamb. B.S.A. 32-1931, σελ. 41).

A5. Η «ομάδα καλυβών/χώρων γύρω από την κοινή κεντρική αΐλη. Το γνωστό Άγγελο της Μήλου (Μουσείο Μονάχου).

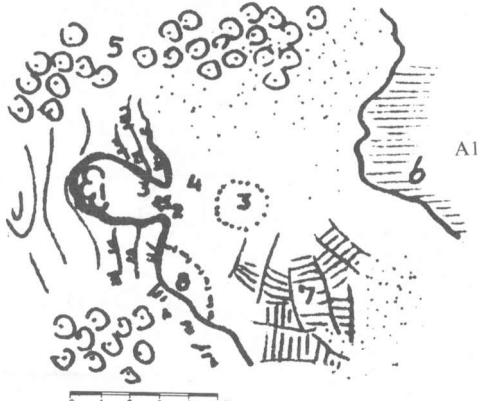
A6. Η συλλογική μεγάλη καλύβα. Η «οικία του Χαμαιζίου» (Κατά τις νεότερες άνασκαφές από τον Κ. Δαβάρια: C. D. The Oval House at Chamaizi reconsidered. AAA. tom IV, τεύχ. 2, Άθήναι 1972. σελ. 283-288).



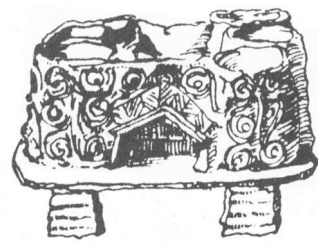
A3



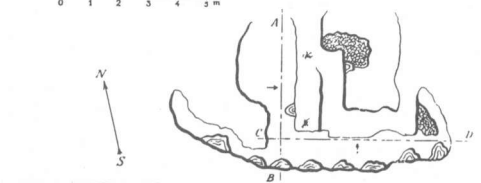
A4



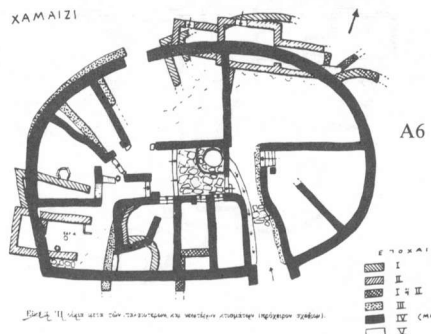
A1



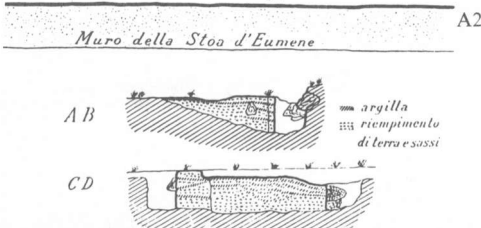
A5



A2



A6



Muro della Stoa d'Eumene



AB



CD



ΕΤΟΧΑΙ  
I  
II  
III  
IV  
V  
VI  
VII  
VIII  
IX  
X  
XI  
XII  
XIII  
XIV  
XV  
XVI  
XVII  
XVIII  
XIX  
XX  
XXI  
XXII  
XXIII  
XXIV  
XXV  
XXVI  
XXVII  
XXVIII  
XXIX  
XXX

Λεύτερη ὁμάδα σχημάτων

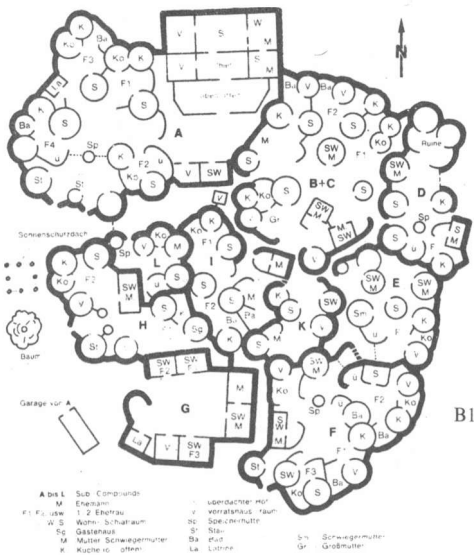
Οἱ «νησιδεῖς» σάν ἔκφραση τῶν «οἰκῶν» τῶν γενῶν

Δεύτερη ὁμάδα σχημάτων. Οἱ «νησιδεῖς» σάν ἔκφραση τῶν «οἰκῶν» τῶν γενῶν, καί ἡ ἐξέλιξη τους σέ «πόλη»-ὄχυρό οἰκισμῶ.

B1. Οἰκιστικὸ σύνολο πατριάς (Sippen-Compound, κατὰ Niemeyer) στή Βόρειο Γκάνα. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 11 ἀδέλφια A-L ὑπὸ τὸν γηραιότερο (A). Πατριαρχικὸ πολυγαμικὸ σύστημα (Niemeyer, *op. cit.*).

B2. Πολύλογη Λήνου (Δ. Κωνσταντινίδη, *Παραδόσεις Ἱστορίας Ἀρχιτεκτονικῆς*, μέρος Β', τεύχος Ι, ἐκδ. ΕΜΠ, Ἀθήνα 1970).

B3. Θερμὴ V Λέσβου (βλ. Δ. Κωνσταντινίδη, *op. cit.*).



Δεύτερη ομάδα σχημάτων

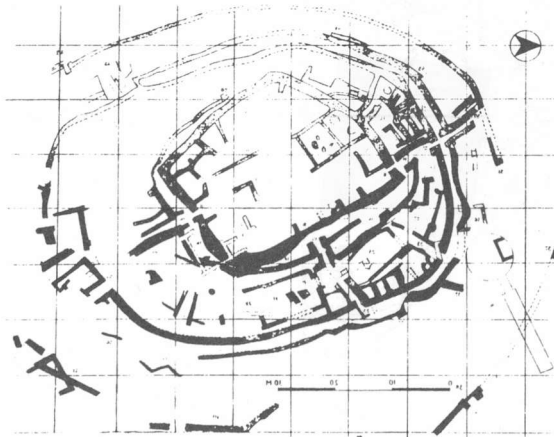
Οἱ «νησίδες» σάν ἔκφραση τῶν «οἰκῶν» τῶν γενῶν.

B4. Οἰκισμός καί λεπτομέρεια οἰκίας τοῦ «πολιτισμοῦ Tripolje» τῆς Οὐκρανίας, Παγκ. Ἱστορία τῆς Ἀκ. Ἐπιστημῶν ΕΣΣΔ, τ. Α', σελ. 382, καί Νεολιθική Ἑλλάς (op. cit., σελ. 323).

B5. Οἰκισμός Δημνίου Θεσσαλίας, πού κατά τούς ἀρχαιολόγους ἀνήκει στήν ἴδια πολιτιστική ομάδα μαζί μέ τούς παραδουνάβιους οἰκισμούς.



B4



B5

